

Streszczenie rozprawy doktorskiej mgra Filipa Tołkaczewskiego

*Sposoby przekładu okazjonalizmów Wasilija Szukszyna na język polski i angielski
(na materiale opowiadań)*

Twórczość literacka Wasilija Szukszyna – jednego z najciekawszych rosyjskich mistrzów słowa – nieustannie przyciąga uwagę językoznawców, literaturoznawców i kulturologów. Nowe publikacje naukowe ukazują się zarówno w Rosji, jak też w innych krajach, co dowodzi, że twórczość pisarza – bogata i wielogatunkowa – przetrwała próbę czasu i nadal jest zaliczana do najwybitniejszych osiągnięć kultury rosyjskiej ubiegłego stulecia.

Systematyczny przegląd literatury naukowej (skoncentrowany wokół charakterystyki językowo-stylistycznej utworów Szukszyna) wskazuje, że dotychczas nie podejmowano badań nad indywidualizmem językowym pisarza, nie analizowano również sposobów tłumaczenia na języki obce autorskich jednostek leksykalnych.

Aby wypełnić powstałą lukę, w rozprawie podjęto próbę ustalenia zarówno korpusu okazjonalizmów Szukszynowskich, jak i opisu sposobów ich tłumaczenia na język polski i angielski. Zdając sobie sprawę z tego, że techniki przekładu indywidualizmów Szukszyna nie były wcześniej przedmiotem dociekań naukowych, założono, że analiza technik – zastosowanych przez wybitnych tłumaczy – nie tylko wzbogaci dotychczasową wiedzę z zakresu rosyjsko-polskiej i rosyjsko-angielskiej konfrontacji przekładowej (w kontekście słownictwa okazjonalnego), lecz pozwoli także przeanalizować zastosowane techniki pod względem ich efektywności. Co się zaś tyczy praktycznego aspektu rozprawy, to powiązano go – w świetle gotowych przekładów – nie tylko z określonymi rozwiązaniami translatorskimi, lecz także z konkretnymi ekwiwalentami okazjonalizmów, nieobecnymi, co zrozumiałe, nawet w najobszerniejszych rosyjsko-polskich i rosyjsko-angielskich opracowaniach leksykograficznych. Przyjęto również, że odpowiedniki przekładowe zaświadczone w tłumaczeniach można będzie wykorzystać do wzbogacania siatek słowników dwujęzycznych i haseł słownikowych.

Pod kątem obecności leksyki okazjonalnej przeanalizowano 145 utworów literackich (opowiadań, opowieści, powieści, sztuk teatralnych i bajek), w 47 spośród tych prac napotkano poszukiwane okazjonalizmy. Do planowanej analizy przekładowej wykorzystano tylko te utwory zawierające okazjonalizmy, które zostały już przetłumaczone na język polski i angielski. Uwzględniając powyższe okoliczności, do korpusu badanych tekstów włączono 38

opowiadań oryginalnych, 61 przekładów polskich dokonanych przez 28 tłumaczy i 61 przekładów na język angielski pióra 19 tłumaczy.

Praca składa się z dwóch części.

Część pierwsza (*Słownictwo okazjonalne w języku artystycznym Wasilija Szukszyna*) obejmuje trzy rozdziały.

Rozdział I (*Stan badań nad językiem prozy Wasilija Szukszyna*), o charakterze przeglądownym, zawiera omówienie badań naukowych rosyjskich i zagranicznych szukszynoznawców (T. Bajramowej, W. Czesnokowej, M. Czudakowej, A. Czuwakina, A. Kulapina, S. Kozłowej, D. Marjina, A. Sołowjowej, I. Worobjowej, A. Bednarczyk, D. Gierczyńskiej, M. Mocarz, D. M. Fiene'a, J. Givensa, G. A. Hoskinga, K. Parthé i in.), prowadzonych nie tylko w nurcie analizy lingwistycznej, lecz także w aspekcie literaturo- i kulturoznawczym.

Rozdział II (*Stan badań nad słownictwem okazjonalnym*) koncentruje się na historii badań, na trudnościach ze zdefiniowaniem pojęcia *okazjonalizm* oraz na cechach i typach jednostek odautorskich. Dotyczy poglądów (koncepcji) takich badaczy, jak np.: R. Szor, N. Feldman, A. Łykov, A. Suprun, W. Łopatin, T. Popowa, E. Chanpira, J. Ziemska, G. Winokur, R. Namitokowa, N. Babienko, F. Fowler, H. Fowler, S. Pędyczak i K. Chruścińska. Zawiera także definicję pojęcia *okazjonalizm* przyjętą na potrzeby rozprawy, por.: („[...] termin *okazjonalizm* będzie stosowany w odniesieniu do jednostki jedno- lub wieloelementowej, która jest wyłącznie faktem mowy (a nie języka), została stworzona przez Szukszyna doraźnie, na użytek konkretnego tekstu, charakteryzuje się jednorazowością użycia i wysokim stopniem ekspresywności, jej zaś właściwości semantyczne konstytuują się jedynie w danym kontekście”).

W ostatnim rozdziale (*Okazjonalizmy w języku Wasilija Szukszyna*) omówiono 108 jednostek, które pisarz wprowadził do powieści i opowiadań, wyłonionych na podstawie określonych kryteriów klasyfikacyjnych (związanych z analizą leksykograficzno-korpusową) i zgrupowanych według typów: (1) okazjonalizmy strukturalno-semantyczne, np.: *кто-н. архиереем сел* ‘ktoś zrobił ważną i obojętną minę’; *башка как бочонок из-под самогона* ‘o bardzo nieprzyjemnym wrażeniu, które odczuwa się w głowie po wypiciu dużej ilości alkoholu’; *досвиданькатся* ‘mówić „do widzenia” przy pożegnaniu’, (2) okazjonalizmy strukturalne, np.: *доктор кислых щей* ‘ktoś, kto uważa się za mądrego i wykształconego’; *целищица* ‘w Związku Radzieckim: uczestniczka kampanii zagospodarowywania nieużytków’; *кто-н. в итаны наворотил* ‘ktoś wpadł w popłoch, narobił w portki’, (3) okazjonalizmy semantyczne, np.: *глаза разбегаются у кого-н.* ‘ktoś reaguje na coś

zdziwieniem’; *конюшня* ‘szpital świadczący usługi medyczne na niskim poziomie’; *патрончик* ‘nieduże szklane naczynie na nóżce używane zwykle do picia alkoholu’.

Część druga (*Okazjonalizmy Wasilija Szukszyna w przekładach na język polski i angielski*), dotycząca zagadnień translatologicznych, składa się z trzech rozdziałów.

Rozdział I (*Przekłady utworów Wasilija Szukszyna na język polski i angielski*), wstępny, zawiera pełną – jak się wydaje – informację o przekładach polskich i angielskich, uwzględniającą dane dostępnych zestawień bibliograficznych (z lat 1963–2000) oraz wyniki przeszukiwania katalogów bibliotecznych, zawartości czasopism literackich, tygodników polityczno-informacyjnych, dzienników (począwszy od roku 1964) oraz współczesnych zasobów internetowych.

Rozdział II (*Słownictwo okazjonalne w świetle tradycji translatorskiej*) omawia prace materiałowo-interpretacyjne z zakresu tłumaczenia jednostek okazjonalnych (głównie w utworach literatury pięknej i tekstach publicystycznych). Dotyczą one transpozycji okazjonalizmów Rabelais’go i J. Tuwima na język rosyjski, O. Mandelsztama na język polski, M. Szołochowa na język polski, niemiecki i hiszpański, okazjonalizmów dwudziestowiecznych poetów rosyjskich na język niemiecki czy niemieckich nowotworów „publicystycznych” na język rosyjski.

Rozdział III (*Sposoby tłumaczenia okazjonalizmów Wasilija Szukszyna na język polski i angielski*), dokumentacyjno-ewaluacyjny, dotyczy analizy takich sposobów przekładania, jak podstawianie, kalkowanie (strukturalne i semantyczne), tłumaczenie za pomocą odpowiedników okazjonalnych, tłumaczenie opisowe, swobodna parafraza i transformacje gramatyczne.

Podstawianie polega na zastępowaniu okazjonalizmu oryginału jednostką języka przekładu tożsamą lub bliską znaczeniowo (nie jest ono utożsamiane z takim rodzajem transformacji tłumaczeniowych, jak zamiany leksykalne), np.: *кто-н. проветрил мозги от чего-н.* → *ktos oderwał się od czegoś*; *глаза разбегаются у кого-н.* → *sth dumbfounds sb.*

Kalkowanie polega na stosowaniu odpowiedników odtwarzających strukturę jednostek okazjonalnych (kalkowanie strukturalne) lub takich elementów języka przekładu, które otrzymują – pod wpływem jednostek odautorskich – nowe znaczenia, występujące jednorazowo, wyłącznie w danych kontekstach (kalkowanie semantyczne), np.: *кто-н. горит от стыда и радости* → *ktos płonie z zażenowania i radości*; *кто-н. как голый зад при луне светится* → *sb beams like a bare backside in the moonlight*; *конюшня* ‘szpital świadczący usługi medyczne na niskim poziomie’ → *stajnia*; *коней ковать* ‘topornie wykonywać pracę, która wymaga delikatności’ → *to shoe horses*.

Z tłumaczeniem za pomocą odpowiedników okazjonalnych mamy do czynienia wówczas, gdy w roli ekwiwalentów tekstowych wykorzystywane są np. jednostki, które mogą mieć – nawiązując w pewnym stopniu do jednostek oryginalnych – okazjonalną formę, np.: *doktor od gotowania na gazie* ← *доктор кислых щей*; *one's head feels like an emptied still* ← *башка как бочонок из-под самогона*, mogą być okazjonalnymi modyfikacjami frazeologizmów kodyfikowanych, np.: *coś komuś kasztanem zwisa* ← *что-н. остоленело кому-н.*), bądź autorskimi hybrydami frazeologicznymi, np.: *sb knows sth like the back of one's eight-fingered hands* ← *кто-н. знает что-н. как свои восемь пальцев.*

Tłumaczenie opisowe polega na wyjaśnieniu znaczenia jednostki oryginału za pomocą kilkuwyrazowego ciągu wmontowanego w tekst, niestanowiącego w nim wyodrębnionej części kompozycyjnej, np.: *кто-н. задирается выше ватерлинии* → *ktos uważa się za mądrzejszego od innych* (– *Люблю по носу целкнуть – не задирайся выше ватерлинии! – Любию комуś nosa utrzeć. Nie uważaj się za mądrzejszego od innych!*); *кто-н. загнется загодя* → *sb will work oneself to a frazzle* (– *На, поешь с салом, а то загнешся загодя со своими академиками... пока их изучишь всех. „Here you are then. Have some fat on it, or you'll work yourself to a frazzle with them academicians of yours—before you've studied 'em all”*).

Swobodna parafraza to taki sposób odtwarzania jednostek odautorskich, który pozwala tłumaczowi – dowolnie dobierającemu środki językowe – wychwytywać „coś” z sensu okazjonalizmów, zachowując, pomijając lub dodając to, co uznał on za stosowne, przekształcając, przeinaczając obrazy bądź z nich rezygnując. Swobodna parafraza jest więc słabo sformalizowana, sprawia, że przekład może być odbierany jako „luźny”, niekiedy „niedo tłumaczony”, a nawet poetycki, por.: *чье-н. дело к вечеру* ‘zbliża się czyjś schyłek życia’ (*Старичок вежливо улыбнулся. – Я, знаете, не пью. – Чего так? – Годы... Мое дело к вечеру, сынок. Staruszek uśmiechnął się grzecznie. – Ja, widzi pan, nie piję. – A to czemu? – lata... Moja pieśń dobiega już końca, synku*).

Transformacje gramatyczne są w analizowanych przekładach obligatoryjne lub fakultatywne. Te pierwsze są wymuszone przez różnice międzyjęzykowe, np.: *одеколонистый* → *Eau-de-Cologne* (*И еще уловил Спирька тонкий одеколонистый холодок, исходивший от гладко выбритых щек Сергея Юрьевича. And Spirka caught in addition a subtle Eau-de Cologne chill emanating from Sergei Yurevich's cleanly shaven cheeks*). Przekształcenia fakultatywne zaś są rezultatem indywidualnej decyzji tłumacza, por. np.: *иззавидоваться* → *zazdrośnik* (*О люди! Все иззавидовались, черти. Что такое, не*

могут люди спокойно выносить, когда кому-нибудь повезет. О людие! Zazdrońnicy do wszystkich diabłów. Dlaczego nie mogą patrzeć spokojnie, kiedy się komuś powiedzie).

Część końcową rozprawy stanowi *Podsumowanie*. Dotyczy ono specyfiki przekładania okazjonalizmów na język polski i angielski z perspektywy ich „przetłumaczalności” i zastosowanych technik, pod względem zachowania semantyki jednostek autorskich oraz w aspekcie oddawania cech szczególnych okazjonalizmów: inherentnej ekspresywności, nowości i obrazowości. W *Podsumowaniu* wskazano także techniki najbardziej uniwersalne, które – jak się wydaje – mogłyby być z powodzeniem stosowane do tłumaczenia jednostek autorskich w różnych parach językowych.

Rozprawa zawiera także *Wykaz skrótów źródeł*, *Bibliografię*, *Indeks okazjonalizmów Wasilija Szukszyna* oraz streszczenie w języku angielskim.

Filip Tokowcewicz